

Lietuvių normatyvinė proza: įtakos ir kontekstai

Irena BALIULĖ

Šiaulių universitetas

Pagrindiniai žodžiai: *normatyvinė literatūra, didaktinė literatūra, teksto struktūrinis modelis, įtakos, kontekstas.*

Įvadas

XX a. 5–6-ojo dešimtmečių lietuvių literatūra paprastai vadinama socialistinio realizmo, tarybine, sovietine, kanonine literatūra. Kurta pagal partinės kritikos suformuotų taisyklių ar normatyvų rinkinį ši literatūra gali būti įvardyta ir kaip normatyvinė literatūra. Vytautas Kubilius, aptardamas pokario literatūrą, teigia, kad „galima visiškai pagrįstai kalbėti apie „stipraus centro“ kolonijinę politiką ne tik „pakraščiu“ ekonomikos, nacionalinės gyventojų sudėties, bet ir jų kultūros atžvilgiu“ (*RPM*, 7). Šiuo laikotarpiu lietuvių rašytojai nuolat buvo raginami mokytis iš didžiosios rusų literatūros. Anot partinio kritiko Kazio Preikšo, „tarybiniais žmonėms progreso, kultūros nešėjai yra ne Vakarų reacionieriai, o pažangieji Socialistiniai Rytai“ (*RPM*, 46). Kubilius teigia, kad tuo laikotarpiu realistinė XIX a. rusų proza buvo privaloma sekimo norma ir vienintelis vertės kriterijus. Atidesnis žvilgsnis į pokario prozą leidžia patikslinti kritiko mintį ir kalbėti apie XX a. pradžios rusų literatūros stereotipus ir jų įtaką lietuvių literatūrai. Lietuvių pokario literatūroje aiškiai matome proletkulto poezijos ir ankstyvosios (3-iojo dešimtmečio) sovietinės rusų prozos schemas. Būtent tokį – aiškios schemas ir kryptingo ideologinio poveikio pavyzdį galima lengvai perkelti į kitą literatūrą.

Proletkulto veikla po Spalio revoliucijos buvo susijusi su naujos ideologijos įsisavinimu. Poezijos semantika padėjo kurti naujo gyvenimo paveikslą. Poetai perėmė partinių veikalų, agitacijos ir propagandos retoriką. Anot Marijos Levčenko, proletkultinio pasaulio struktūra buvo sąlygota pragmatinių funkcijų, jos tikslas – paveikti mases, jas šviesti (Левченко 2001, 78). Todėl proletkulto poezija – tai ideologijos egzistavimo forma. Kalbėdama apie ankstyvąją sovietinės rusų literatūros laikotarpį, Karina Antonian teigia, kad Rusijos kultūra buvo labai palanki svetimoms įtakoms, idėjoms. Iš pradžių svetima ir netgi neapkenčiama tampa artima, netgi labai „rusiška“ (Антонян 2001, 82). Kaip pastebi socialistinio realizmo tyrinėtojai, šis metodas paprastai transformuoja, imituoja ir perkuria prieš tai buvusias meninio mąstymo formas, kurios dažnai priklauso antagonistinėms estetinėms kryptims ir mokykloms (Свердлова 2007, 5).

Aptariant socialistinio realizmo reiškinių, literatūrologijoje paprastai minimas klasicizmas, realizmas, avangardizmas, postmodernizmas ir kt. Šiuose tyrinėjimuose socialistinis realizmas dažnai pavadinamas „totalinės imitacijos“ menu.

Šiame straipsnyje, remiantis istoriniu-kultūriniu ir interpretaciniu tyrinėjimo metodais, analizuojamas XX a. vidurio lietuvių normatyvinės prozos struktūrinis modelis, siekiama išryškinti kitų literatūrų įtaką ir vietinį kontekstą.

Įtakos: ankstyvoji sovietinė literatūra

Ankstyvoji (XX a. 3-iojo dešimtmečio) rusų sovietinė literatūra, kaip pastebi tyrinėtojai, tapo šiuo laikotarpiu beveidė – tipiškas veikėjas su tipiškais charakterio bruožais kuria naują visuomenę ir naują pasaulį. Tarp atgyvenusių vertybių liko asmenybės atsakomybė visuomenei, o iš naujai kuriamų svarbiausia – kolektyvo, kolektyvinės nuomonės vertė (Антониан 2001, 83). Tai atsispindėjo visų pirma rusų rašytojų Aleksandro Serafimovičiaus, Aleksandro Fadejevo, Fiodoro Gladkovo ir kt. XX a. 3-iojo dešimtmečio knygose. Lietuvių pokario literatūroje šios schematizuotos idėjos perimtos kaip patikrintos ir sektinos. Neatsitiktinai jau 1947 m. į lietuvių kalbą buvo išverstas Gladkovo romanas „Cementas“.

Šios knygos centre – fabrikas, kurį reikia atstatyti ir kuris tarsi viso laiko po pilietinio karo simbolis: „Fabrikas atrodė, lyg užgesęs pasaulis. Nord-ost vėjas išgraužė ledo pavidalo stiklus, kalnų srovės apnuogino geležinius betono šonkaulius, ir krūvos senų savo darbą atlikusių dulkių ant mūro atbrailų vėl virto akmenimis“ (Gladkovas 1947, 17). Naujo gyvenimo perspektyva taip pat siejama su fabrika: „Greitai fabrikas sugriaudės ugnim ir mašinom... Mes su jumis pradedame didžiąją socializmo statybą... Taip, yra tekėjęs kraujas, yra buvę daug kančių... Yra buvę ir tebebus mūsų kelyje daug sunkumų... Bet šitas kovos kelias eina į laimę, į galutinį prievartos pasaulio nugalėjimą... Mes kuriame savo pasaulį savomis rankomis. Su Lenino vardu lūpose, su tikėjimu be krašte laime dešimteriopai padauginim savo jėgas ateičiai užkariauti.“ (Ibid., 156). Knygoje personažai paskirstyti pagal griežtą tvarką.

Romano personažų sistemoje išskirta naujųjų veikėjų grupė. Visų pirma tai sovietinės valdžios funkcionieriai, suskirstyti pagal pareigas ir nuolat įvardijami pagal tų pareigų svarbumą: Čeka pirmininkas, Profesinės sąjungos tarybos pirmininkas, Vykdomojo komiteto pirmininkas ir t. t.

Atitinkamą reikšmę įgyja ir pastatai, kuriuose įsikūrusios valdžios institucijos: Darbo rūmai, apygardos komitetas, agitacijos-propagandos skyrius, moterų skyrius ir kt. Taip „įstabūs rūmai, kur gyveno kraugerys direktorius, paversti darbininkų klubu ir pavadinti „Kominternu“... Apačią paskyrė klubui ir RKP bei RKJS kuopelėms, o viršų bibliotekai ir ypatingos paskirties būriui“ (Ibid., 62). Čia pagrindiniai veikėjai komunistai, jų šviečiamasis darbas tarp fabriko darbininkų. Apskritai, knygoje kolektyvinis gyvenimo būdas dominuoja kaip sektinas, kaip naudingas visuomenei, o susirinkimas yra tokio gyvenimo varomoji ir sprendžiamoji jėga: „Draugai, kad mes visi, darbininkų klasė, siekiam užvaldyti gamybą, bet sarmata ir gėda, draugai, kad mes greiti į paniką... Mes nugalėjom frontuose ir viską

likvidavome, tai nejaugi mes nevaliojam dirbti ūkiško darbo?..“ (Ibid., 25). Toks gyvenimo būdas sukuria ir savo kalbą. Tai susirinkimų, mitingų, atsišaukimų ir šūkių kalba, kurią Gladkovas ir pateikia tarsi realybės citatas: „Draugai... Baisinga suirutė... Didieji darbininkų klasės išbandymai... Negirdėta krizė... Karo frontų likvidavimas... Visos mūsų jėgos ūkiniam frontui... Dešimtas partijos suvažiavimas užbrėžia naują posūkį ekonominėje politikoje... Tik proletariatas – vienintelė jėga... Darbininkų klasė ir komunistų partija...“ (Ibid., 68) ir pan.

Ypatinga vieta naujųjų veikėjų gretose tenka moterims. Šis aspektas atskleistas per Dašos paveikslą. Vyru išėjus į frontą, ji liko viena su maža dukterimi, išskentėjo baltagvardiečių patyčias ir buvo aktyvi naujo gyvenimo kūrėja, viskuo tarsi paneigianti tradicines moters funkcijas: dukterį atiduoda į vaikų namus, neverda, neatlieka žmonos pareigų vyru, nes ji visų pirma partinė. O tai reiškia, kad jai svarbiausias darbas kitų labui. Ji šneka vyru: „Tu manyje, Glebai, žmogaus nematai. Kodėl tu nejauti manyje draugės?... Tau pasišalinus, aš suradau savyje žmogų ir sugebėjau įvertinti“ (Ibid., 30).

Kovoje su praeitimi kaip senojo gyvenimo atgyvena - inteligentai: bibliotekininkas Ivaginas, inžinierius Kleistas ir kt. Inžinierius Kleistas slepiasi sugriautame fabrike nuo realybės chaoso: „Šitas kambarys su žvilgančiomis grindimis dvelkė aromatu senosios darbu verdančios laboratorijos: brėžiniai kabo sienose, brėžiniai gulėjo ant stambaus ažuolinio rašomojo stalo, buvo išlikęs taurus drožinėtu sunkių baldų orumas. Čia sustojo laikas, ir praslinkusis gyvenimas sutirštėjo apčiuoptinai“ (Ibid., 85).

Bibliotekininko Ivagino šventovė – „knygos nuo grindų iki lubų, sruvenančios lygiagretėmis eilėmis“ (Ibid., 114). Jis mąsto: „Visų knygų likimas, Serioza, būti kalėjimu minčiai. Kiekviena knyga yra kilpa žmogaus laisvei... Siekdama nemirtinumo, žmogaus išmintis kuria knygą – savo antkapio plokštakmenį... Žmogus tai nuolatinis maištas...“ (Ibid., 116). Inžinierių Kleistą galima priversti dirbti naujai santvarkai, o laisvą mintį pažaboti jau sudėtingiau. Tokiems kaip Ivaginas tinka tik tremtis. Per šią siužetinę liniją atsiskleidžia šeimos susiskaldymas: Sergiejus – sovietinės santvarkos kūrėjas, o tėvas ir brolis Dmitrijus neatsisako senųjų vertybių.

Visa apimanti naujų idėjų metafora romane – romano pavadinimas: „Cementas – tai mes, draugai, darbininkų klasė“ (Ibid., 70). Tai įtvirtina ir tradicinė romano pabaiga: „Prie pat bokštelio pamato ilgu rėžiu – ir dešinėje, ir kairėje – laužais dega raudonosios vėliavos. Ir pats bokštelis liepsnoja skaisčiai raudonais audeklais. Po turėklais riebia srove liejasi tamsiai raudona drobulė, ir didžiulės baltos raidės dega pavasariškomis spalvomis. Mes laimėjome pilietinio karo frontuose – mes laimėsime ir ūkio fronte“ (Ibid., 314). O po šitomis vėliavomis liūliuoja žmonių minios. Kaip svarbiausia romano išvada skamba mintis, kad viskas, kas individualu – rūpestis dėl gyvybės, meilė moteriai, namų ilgesys – yra tolimesnis ir nebereikalingas, „o tėra tik sujaudintos masės, savąja širdimi jis jaučia tūkstančius širdžių. Darbininkų klasė, respublika, didžioji gyvenimo statyba“ (Ibid., 316). Anot Antonian, šioje literatūroje paneigiamos asmenybės vertybės, atsakomybė visuomenei ir Dievui, kaip senos ir atgyvenusios, o įtvirtinama apskritai visuomenės, kolekty-

vo vertybė, kolektyvinės nuomonės svarba (А н т о н и а н 2001, 83).

1953 metais Lietuvoje atskira knyga pasirodė „Ukrainiečių novelės“. Rinkinį sudaro ukrainiečių autorių apsakymai nuo XIX a. pabaigos iki XX a. vidurio. Su lietuvių normatyvinės literatūros kontekstu būtų susiję ukrainiečių apsakymai, parašyti XX a. 3–4-ajame dešimtmetyje. Tai visų pirma naują gyvenimą vaizduojantys kūriniai, apie kurių autorius šioje knygoje taip rašoma: „Leonidas Pervomaiskis (Gurevičius) 20-aisiais metais iškilo kaip tarybinio jaunimo buities rašytojas, kaip komjaunimo poetas ir beletristas. Jo novelė „Grigorijus“, apysaka „Rajono mastu“ tapo chrestomatiniiais kūriniais, vaizduojančiais herojišką komjaunimą pirmaisiais tarybinės valdžios metais. Šiek tiek retoriniai ir kartais schematiški Pervomaiskio herojų paveikslai vis dėlto suteikia tikrą pirmosios komjaunuolių kartos vaizdą“ (UN, 426). Kitas knygoje spausdinamų novelių autorius Vasilis Kučeris apibūdinamas kaip pilietinio karo, socialistinio kaimo pertvarkymo, socialistinio sąmonėjimo temų tyrinėtojas. Ypač aktuali šiuo aspektu lietuvių skaitytojui 5-ajame dešimtmetyje tampa kolūkinio kaimo tema, išsamiai vaizduojama Ivano Riabokliačo apsakyme „Švyturys“. Rašytojo dėmesio centre – naujas gyvenimas, mašinos ir traktoriai, turtingai gyvenantys kolūkiečiai, kurių gyvenimo šviesi ateitis įprasminama apsakymo pabaigoje: „Jie dainavo apie savo laisvą gyvenimą, apie gimtąjį mylimąjį „Švyturį“ – ir tos dainos godžiai klausėsi visa bekraštė žemė“ (Ibid., 404). Rašytojo Mikitos Šumilos apsakyme „Nesteris Gorlica“ – aktuali lietuvių normatyvinei proza praeties ir dabarties priešprieša, tėvų ir vaikų konfliktas, kurį padeda išspręsti kolūkio pirmininkas, partijos sekretorius. Tai naujųjų laikų herojai, priklausantys teigiamų veikėjų stovyklai, būtent jų funkcija kūrinio struktūroje paveikti kitus, neapsisprendusius, patraukti juos į aktyviųjų pusę. Taip ir senas valstietis Nesteris Gorlica „lėjo“ į naują gyvenimą. Šių ir kitų apsakymų patosas, susijęs su naujo, sovietinio gyvenimo teigimu išreiškiamas per saulės spindulio, raudonos vėliavos, Stalino portreto įvaizdžius, kurie vis pasikartoja panašios tematikos kūrinuose tiek rusų, ukrainiečių, tiek lietuvių literatūroje.

Kontekstai: normatyvinė ir didaktinė proza

XX a. vidurio lietuvių proza buvo kuriama pagal socialistinio realizmo taisykles, kai, anot Kubiliaus, kiekviena spausdinta eilutė, netgi rašytojo elgesys turėjo tarnauti „socializmo įtvirtinimui“ ir krašto sovietizacijai (K u b i l i u s 1996, 369). Socialistinio realizmo literatūra kovojo už sudėtingą ir prieštaringą, bet vienintelę teisingą asmeninių ir visuomeninių interesų sąsają, už revoliucinį išstisus amžius trunkantį antagonistinio konflikto tarp asmenybės ir visuomenės sprendimą (R a d a i t i s 1961, 38). To meto kūrėjams buvo nurodoma, kad literatūra turi būti „idėjinė, politinė ir realiai remtis tikrove, ji turi būti aktuali, turi vengti nesveiko individualizmo, defetistinių nuotaikų, abstraktaus estetizmo ir tuščio formalizmo“ (RPM, 100). Vienas iš svarbiausių reikalavimų – rašyti aktualiomis temomis. Nurodomos tokios temos, kurias turėjo atskleisti kūriniai: herojinė tarybinės liaudies kova Didžiojo Tėvynės karo metais; liaudies ūkio atstatomieji darbai; žemės ūkio socialistinė pertvarka (kolūkiai); nauji žmonių santykiai (kolektyvinis darbas, idėji-

nis ir politinis sąmoningumas); žiauri klasių kova. Šios temos iš anksto lėmė teigiamą kūrinio vertinimą kritikoje. Patys rašytojai tokias prievarta siūlomas temas sutiko priešišškai, todėl kritikoje nuolat minimi rašytojai, kurie neišsivino socialistinės pasaulėžiūros ir dar neparašė vertingų tarybinės literatūros kūrinių.

XX a. 5–6-ojo dešimtmečių lietuvių literatūrai apibūdinti, be tradicinių *tarybinės, pokario, socialistinio realizmo literatūros* terminų, dažnai pavartojamas terminas *didaktinė literatūra*. Anot Kubiliaus, šiuo laikotarpiu „išgalėjo racionalistinė didaktinio tipo literatūra, kuriama pagal nustatytą idėjų, temų, herojų, konfliktų inventorių“ (K u b i l i u s 1996, 369). Šiame kontekste labai aktualus XIX a. lietuvių didaktinės prozos modelis, jos patirtis: ši taip pat turėjo poetikos priemonių inventorių, kurį dar XX a. pirmos pusės literatūrologas Vincas Maciūnas yra pavadinęs „mūsų senesniosios didaktinės beletristikos šablonu“ (M a c i ū n a s 2003, 483). Deklaratyvus kūrinio pobūdis, palyginti nesudėtinga, elementari teksto sandara, šabloniška poetika yra nulemta rašytojo didaktinio šviečiamojo ar ideologinio partinio angažavimosi: XIX a. lietuvių didaktinės prozos kūrėjai imasi krikščioniškojo Mokytojo, o XX a. 5–6-ojo dešimtmečių normatyvinės prozos autoriai – ideologinio ruporo vaidmens. Pokario komunikacinėje strategijoje, kai buvo kuriamas naujasis ideologinis universumas, „žodis tampa ginklo ekvivalentu“ (Л е в ч е н к о 2001, 79). „Bazinių tarybinio žmogaus mąstymo schemų“ (Ibid., 80) vaizdą gerai atskleidžia lietuvių pokario literatūra.

Abu prozos tipai – XIX a. didaktinis ir XX a. normatyvinis – eksponuoja aiškų, gerai matomą modelį: universalųjį didaktinio teksto modelį aptinkame abiejų praėjusių šimtmečių kalbamojoje prozoje (K l i m a š a u s k i e n ė, M a s k u l i ū n i e n ė 2004; K l i m a š a u s k i e n ė, M a s k u l i ū n i e n ė 2005).

XIX a. lietuvių didaktinė proza kūrybinių impulsų gavo iš lenkų literatūros (istorinės bei kultūrinės sąsajos, geopolitinė bendrystė), XX a. vidurio lietuvių proza buvo veikiama visų pirma, kaip minėta, rusų literatūros.

XIX a. didaktinė rašymo strategija ir XX a. 5–6-ojo dešimtmečių (pokario) literatūros vadinamasis socialistinio realizmo metodas – griežtas ribas nusakantys, aiškias konvencijas turintys, kanoniškus tekstus produkuojantys literatūros kūrimo būdai. Struktūrinis nagrinėjimas leidžia atpažinti abiejų tipų tekstų panašumus; pavyzdžiui, Elena Baliutytė, kalbėdama apie pokario literatūrą, rašo: „Už paviršinių absurdu stengiausi išvelgti struktūrą. Manau, kad gal kaip niekur kitur šiuo atveju yra būtinas struktūriškas (tai tiksliau – nei „istoriškas“) tuometinis antinomiškos kultūros būklės suvokimas ir vertinimas“ (B a l i u t y t ė 2002, 9).

Pasakojimo „griežtumo“, aiškaus struktūravimo ištakų paieškos veda į klasicizmo sampratą. Anot Baliutytės, „ši antspaudą (klasicizmo – E. B.) turi ir teigiamas herojus <...>, ir griežtai hierarchiškas kitų vaidmenų paskirstymas, ir siužeto logika, ir kalba“ (Ibid., 69). XIX a. lietuvių didaktinė proza taip pat savyje turi sukauptą praėjusių literatūrinių epochų patirtį, jos „ištakos siekia žymiai ankstesnius laikus, o raida, vedusi į subrendimą, truko trejetą šimtmečių“ (V a n a g a s 1982, 5). Klasicistinis teksto poetikos griežtumas taip pat išlaikė nemenkas pozicijas XIX a. lietuvių didaktinėje prozoje. Ir didaktinei prozai, ir normatyvinei poka-

rio literatūrai aktualus kūrinio praktinės naudos, pritaikomumo klausimas, keltas ir klasicistų.

Galima išskirti šiuos aptariamų laikotarpių teksto struktūros, poetikos panašumus: prozos (apsakymo, apsakos) modelis; pavyzdžio retorika, teigiamo ir neigiamo herojaus opozicija; kontrastinis aplinkos vaizdavimas; kolektyvinis veikėjas; pastovūs embleminiai įvaizdžiai; tezinė naracija (atviras moralizavimas, deklaratyvių šūkių intarpai etc.); tam tikrų temų ir problemų aktualizacija (dievobaimingumo iškėlimas, blaivybės idėja – tarybinio žmogaus gyvensena, pranašumų demonstravimas, ateizmo propaganda ir kt.). Šiuos tekstus vienija ir aktyvi adresanto pozicija.

Abiejų aptariamųjų prozos tipų aktyvi adresantų pozicija pabrėžiama knygų išangose. Motiejaus Valančiaus „Vaikų knygelės“ (1868) prakalboje teigiama: „Vos ne visuomet vaikai, lementorių perėję, tuojau kimba į „Aukso altorių“, kuriame tėra pačios maldos su litanijomis“ (Valančius 2001, 5). Todėl autorius, norėdamas, kad vaikai skaitytojais geriau suprastų religines tiesas, ypač Dekalogo įstatymus, rašo didaktinius apsakymus, kur vienas pagrindinių motyvų (ir rašymo tikslų) – dievobaimingumo skiepijimas. Antologijos „Vėliavos“ (1948), iš kurios paimti aptariamieji pokario apsakymai, sudarytojų išanginiame žodyje pabrėžiama, kad čia pateikiami „giliai tarybiniai ir socialistinė ideologija persunkti kūriniai“.

Svarbiausi tokių kūrinių bruožai atsispindi jų tematikoje: darbo žmonių kova prieš buržuaziją ir kapitalizmą, pasipriešinimas klerikalizmui, fašizmui, ištvėriminga Komunistų partijos revoliucinė veikla, tautų draugystė ir kt. Atkreipiamas dėmesys, kad kūriniuose vaizduojamas „naujo stalininės epochos žmogaus paveikslas, išryškėjęs šalies atstatymo darbuose ir gyvenimo pertvarkyme socializmo pagrindais, jo pagarba Leninui ir neužgęstanti meilė didžiajam Stalinui“ (V, 7).

Su normatyvinės literatūros laikotarpiu būtų susiję antologijos apsakymai, parašyti 1945–1947 metais. Tai apsakymai apie buržuazinę praeitį: A. Vienuolio „Išdukerė“, A. Guzevičiaus „Apie tėvą“; apie pasibaigusį karą: M. Sluckio „Aš vėl matau vėliavą“, V. Žilionio „Prieš šautuvo vamzdį“, I. Simonaitytės „Paskutinė auka“, J. Paukštelio „Motina“, H. Korsakienės „Pirmoji operacija“, J. Banaičio „Kelias į kalną“ ir kt. Labiausiai su normatyvinės literatūros specifika susiję apsakymai, kuriuose vaizduojama dabartis, t. y. pokario metai, naujo, tarybinio, gyvenimo kūrimas. Dažnai tokių apsakymų kompozicija paremta praeities ir dabarties priešprieša, nurodant optimistinės ateities perspektyvą. Tai apsakymai: J. Baltušio „Abišealė“, P. Cvirkos „Daina“, A. Griciaus „Barvainio sodyba“, A. Baužos „Vėliava“.

P. Cvirkos apsakyme „Daina“ – aktuali kolektyvinio darbo tema. Pasakojimas komponuojamas kaip tėvo Jokūbo, kuris atstovauja senajai tvarkai, senajam tradiciniam požiūriui į darbą, ir jo sūnų, kurie kalba apie naują gyvenimą drauge, konfliktas. Naujasis jėgas nuolat įvardija ir šūkia: „Mes valdžia!“, „Darbininkų valdžia!“. Kolektyvinio darbo vaizdą vainikuoja traktoriaus pasirodymas, jo galin gumas išryškintas, palyginus su „naujakurių gyvuliais, nusilpusiais nuo blogo pašaro“ (Ibid., 115). Žmonių pasitenkinimas dirbant kartu, traktorius, sūnų entu-

ziazmas įtikina Jokūbą. Šiame apsakyme Cvirka senio pritarimą išreiškia simboliškai, per dainą: „Daina nuplaukė laukais, naujoviška daina, kurią dainavo jauni-
mas, ir Jokūbo sūnūs, sustabdę arklius, ir kiti artojai, ir moterys, sodinę bulves,
valandėlę klausėsi grojant“ (Ibid., 117). Pagrindinę naujo gyvenimo idėją autorius
dar kartą įtvirtina, ją verbalizuodamas apsakymo pabaigoje per sūnaus Jurgio min-
tis apie tėvo pasirinkimą: „Linksmiau draugėje gyvent, geriau vienoj šeimoje. Ir
žmonės kažkaip geresni darosi“ (Ibid.). Teksto struktūra ir idėjinis patosas primena
anksčiau minėtus ukrainiečių apsakymus.

Praeities ir dabarties opozicija šiuose apsakymuose dažnai išreiškiama per
raudonos vėliavos įvaizdį, džiugių dabarties išgyvenimų ir niūrių prisiminimų
priešpriešą. A. Baužos apsakymas „Vėliava“ turi tradicinę normatyvinės lite-
ratūros kompoziciją. Pasakotojas giedriai ir džiugiai nusiteikęs prieš gegužės šven-
tes, žemė trykšta pavasario šviesa, kurioje plevėsuoja raudona vėliava: „Vėliava,
skaidria ugnimi plazdėjusi virš miesto, sukėlė man atsiminimus apie kitą vėliavą
ir apie paauglį, kuris buvo guvus ir žvalus, kaip pavasario diena“ (Ibid., 205). Po
lyrinio prologo eina prisiminimai apie Smetonos diktatūros laikus, kurie ir sudaro
šio apsakymo siužetą. Niūrios ir tamsios praeities fone ryškinamas veikėjo Jurgio
paveikslas. Jis šviesių plaukų, žydrų akių, smalsiai žiūrintis į pasaulį. Šviesos ir
tamsos priešprieša pabrėžia šio apsakymo pagrindinę idėją: dabartis nugalėjo pra-
eitį, o tos pergalės simbolis – raudonoji vėliava.

A. Griciaus apsakyme „Barvainio sodyba“ raudonos vėliavos įvaizdis įvardija
pasakojimo laiką. Apsakymo pradžioje aprašoma tradicinė ūkininko sodyba, ap-
supta aukštų klevų. Šį vaizdą savotiškai sugriauna viduryje kiemo ant aukšto stie-
bo plevėsuojanti raudona vėliava. Laiką žymi ir minimas apylinkės pirmininkas,
MTS, kooperatyvinė pieninė ir kt. nauji kaime žodžiai. MTS direktoriaus Stepo
prisiminimai apie praeitį sudaro didžiąją dalį šio apsakymo turinio. Pasakojimo
apie praeitį leksika nuspalvina ir jos vertinimą, kuris yra pabrėžtinai neigiamas.
Barvainio sodyba lyginama su juodu voru, storu smaugliu, kuris „plėšriai dairosi į
gretimas skurdžias sodybas“ (Ibid., 245). Paties Barvainio vertinimas pateikiamas
per jo laidotuves: tradiciškos krikščioniškos nuostatos čia netinka. Velionis gyven-
damas nieko gero nepadarė. Kulminacija – juokas per laidotuves: „Numirė. Ar
tai ne geras jo darbas, išsyk visiems“ (Ibid., 246). Su tradiciniu krikščioniškuoju
požiūriu konfrontuoja ir apmąstymai apie bausmę už blogus darbus. Visa reginčio
Dievo paveikslas čia pakeičiamas Leninu: „Dabar aišku, kas matė. Leninas! <...>
Bet jis širdimi matė, protu matė mus visus. Ir mus, ir milijonus tokių kaip mes“
(Ibid., 248).

Apsakymo pabaiga tradicinė: šiandien ir dangus žydresnis, ir gyvenimas gied-
resnis, o raudona vėliava ant aukšto stiebo „moja žmonėms ateiti čia, pažiūrėti,
kokiais jausmais, kokiomis mintimis, kokiomis svajonėmis dabar gyvena žmonės
šioje sodyboje“ (Ibid., 249). Pasakojimo emociingumas, sodrūs palyginimai, pa-
grandinio veikėjo paveikslas skirti naujo gyvenimo pranašumams pabrėžti ir ateit-
ties perspektyvai išryškinti.

Krikščioniškosios moralės kritiką randame ir Juozo Baltušio apsakyme „Abi-

šalė“. Čia vaizduojama pokario situacija diferencijuoja žmones į svetimus ir priešus. Tokiomis aplinkybėmis netinka krikščioniškasis „padėk savo artimui“ principas. Valstiečio Naručio išgyvenimai psichologiškai motyvuoti ir įtaigūs. Autorius išvengia ir tiesmukiško deklaratyvumo. Ideologizuotas yra pats apsakymo pasirodymo pokariu ir jo perskaitymo normatyvinės literatūros principais kontekstas, kuris ir suteikia pačiam kūriniiui aktualumo kodą.

Iš stambiosios šio laikotarpio prozos kūriniių visų pirma minėtina Jono Marcinkevičiaus apysaka „Audronė Narmontaitė“ (1952). Apysaką, pavadintą pagrindinės veikėjos vardu, metaforiškai galima suvokti kaip reikšmingą jaunos mokytojos kelionę per svarbią gyvenimo atkarpa.

Jau pačioje kūrinio pradžioje aiški iššūkio retorika (buvusi labai populiari pokario normatyvinėje prozoje): jauna, energinga, veržli herojė rengiasi išbandyti savo jėgas. Išbandymų kelias ir sudaro visą apsakos tekstą, o pabaiga numato to iššūkio perspektyvą („Aš dar sugrįšiu“). Narmontaitė – naujosios sanklodos atstovė, naujo gyvenimo šalininkė. Neatsitiktinai jos profesija – mokytoja. Pokariniame meniniame diskurse tai dažnas veikėjo tipažas. Mokytojas lengvai gali atlikti ideologinio ruporo vaidmenį, būti sovietinio gyvenimo pavyzdžiu jaunajai kartai: „Aš pasijutau nebe gėlėtą suknelę vilkinti devyniolikos metų mergaitė, bet pedagogė, tarybinė mokytoja, kuriai nurodytos aiškios gairės ir tikras pedagoginis kelias“ (M a r c i n k e v i č i u s 1955, 388).

Pokario literatūroje tai, kas sena, aiškiai konotuojama neigiamai. Sena – tai atgyventa, neperspektyvu, žalinga, netinkama naujai ideologijai. Šioje apysakoje, kaip ir Gladkovo romane, iškalbinga senojo inteligento tema. Apysakoje vaizduojamas Pavilionis, turtingos bibliotekos savininkas, kuris iš sovietinės tikrovės pozicijų pervertina savo gyvenimą. Kontempliatyvi, atoki nuo politinių įvykių būtis vertinama neigiamai.

Jau minėtas rusų ankstyvosios sovietinės prozos pavyzdys, reikalavimai, keliami literatūros kūriniiui, turėjo tiesioginės įtakos ir lietuvių 5-ojo dešimtmečio romanui. Čia vertėtų prisiminti Antano Vienuolio „Puodžiūnkiemį“ (1952), Ievos Simonaitytės „Pikčiurnienę“ (1953), Jono Dovydaičio „Po audros“ (1947). Visi šie kūriniai patyrė privalomą redagavimą, rašymą pagal nurodymus ir to meto kritikos vertinimo šablonus. Mūsų tyrinėjimo kontekste atkreiptinas dėmesys į tai, kad 1954 m. Lietuvių literatūros ir meno dekados Maskvoje metu patys rusų rašytojai (Konstantinas Fedinas, Borisas Riurikovas ir kt.) panašius lietuvių autorių kūriniius pavadino „rapiškais“ ir vulgarizuojančiais, t. y. įvardijo juos kaip parašytus pagal rusų proletarinių rašytojų pavyzdžius. Taip buvo įvertinta ir kritikos pozicija „kūrinii girti už temą, už aktualumą, visai nekreipiant dėmesio į meninę kokybę, literatūrą traktuojant kaip bendrųjų dėsnių iliustraciją“ (B a l i u t y t ė 2002, 79).

Apie tai šiuo laikotarpiu ima kalbėti ir lietuvių literatūros tyrinėtojai Jonas Lanckutis, Vytautas Kubilius. Prasideda lėtas sugrįžimo prie estetinių literatūros kūriniių vertinimo kriterijų procesas.

Išvados

Lietuvių normatyvinė proza susiformavo XX a. 5–6-ajame dešimtmetyje, veikiama visų pirma ankstyvosios sovietinės rusų literatūros pavyzdžių. Šio laikotarpio lietuvių literatūroje galime aptikti proletkulto poezijos ir 3-iojo dešimtmečio metų sovietinės prozos schemas. Aiškios schemas ir kryptingo ideologinio poveikio pavyzdį galima buvo lengvai perkelti į kitą literatūrą.

Sektinu pavyzdžiu prozoje laikytas F. Gladkovo romanas „Cementas“, kur ryškus pasaulio padalijimas į seną ir naują, personažų sistemoje iškirta naujųjų veikėjų grupė, dominuoja kolektyvinio gyvenimo scenos, pastoviųjų įvaizdžių (raudona vėliava, minia, šūkių kalba) kartojimas. Panašų teksto struktūros modelį randame ir kitų sovietinės literatūros kūrinių vertimuose.

Normatyvinės prozos teksto struktūrinis modelis primena lietuvių XIX a. didaktinės prozos tradicijas. Tiek XIX a. didaktinėje, tiek XX a. normatyvinėje prozoje aptinkame universalųjį didaktinio teksto modelį. Abiem šios prozos modeliams aktualus kūrinio praktinės naudos, pritaikomumo klausimas, keltas dar klasicizmo autorių. Šiuos tekstus vienija ir aktyvi adresanto pozicija. XIX a. lietuvių didaktinės prozos kūrėjai imasi krikščioniškojo Mokytojo, o XX a. 5–6-ojo dešimtmečio normatyvinės prozos autoriai – ideologinio ruporo vaidmens.

Antologijos „Vėliavos“ (1948) apsakymus, parašytus 1945–1947 metais, vienija temos aktualumas (buržuazinės praeities pasmerkimas, naujo gyvenimo kūrimas), personažų sistema (teigiamo–neigiamo veikėjo opozicija), kompozicija (praetis–dabarties opozicija), pastovių įvaizdžių pasikartojimas (raudona vėliava, pavasaris, saulė, vėjas, daina, šviesa, tamsa ir kt.). Pagal to meto partinės kritikos reikalavimus rašyti, privalomai redaguoti ir kiti aptariamo laikotarpio prozos žanrai.

Tik 6-ojo dešimtmečio antroje pusėje lietuvių kritikoje imta kalbėti apie tai, kad kūrinio vertę sudaro ne tik temos aktualumas, bet ir meninė kokybė.

Literatūra

B a l i u t y t ė 2002 – Elena Baliutytė, *Lietuvių literatūros kritika 1945–2000*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

G l a d k o v a s 1947 – Fiodoras Gladkovas, *Cementas*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

K l i m a š a u s k i e n ė (B a l i u l ė), M a s k u l i ū n i e n ė 2005 – Irena Klimašauskienė, Džiuljeta Maskuliūnienė, „Didaktiniai ir normatyviniai lietuvių prozos modeliai: Įtakos ir vietinės modifikacijos“, *Literatūros ir kitų menų sąveika*. Straipsnių rinkinys (parengė Rūta Brūzgienė), Vilnius: Vilniaus pedagoginio instituto leidykla, 269–282.

K l i m a š a u s k i e n ė (B a l i u l ė), M a s k u l i ū n i e n ė 2004 – Irena Klimašauskienė, Džiuljeta Maskuliūnienė, „XIX a. didaktinė ir XX a. 5–6 dešimtmečių normatyvinė lietuvių apysaka: teksto struktūros panašumai“, *Filologija*, 9, 85–89.

K u b i l i u s 1996 – Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Vilnius: Alma litera.

M a c i ū n a s 2003 – Vincas Maciūnas, „Mūsų senesniosios didaktinės beletristikos šablonas“, Vincas Maciūnas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

- Marcinkevičius 1955 – Jonas Marcinkevičius, *Raštai*, t. 2, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Radaitis 1961 – Vytautas Radaitis, *Pagrindinė kryptis*, Vilnius: Vaga.
- RPM – *Rašytojas pokario metais: dokumentų rinkinys* (sudarė Laima Arnatkevičiūtė), Vilnius: Vaga, 1991.
- UN – *Ukrainiečių novelės*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1953.
- Valančius 2001 – Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 1, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Vanagas 1982 – Vytautas Vanagas, „Pamokymų apysakos“, *Lietuvių didaktinė proza*, Vilnius: Vaga.
- V – *Vėliavos: Poezijos ir prozos antologija, 1917–1947 m.* (sudarė Eduardas Mieželaitis, Vincas Žilionis), Vilnius: Valstybinė grožinė literatūros leidykla, 1948.
- Антоиан 2001 – Карина Антониан, «Литература и власть. Начальный советский период в России», *Русская литература XX века итоги столетия*, Санкт-Петербург: Издательство СПбГТУ.
- Левченко 2001 – Марина Левченко, «Идеология и риторика: механизмы символизации в пореволюционной России», *Русская литература XX века итоги столетия*, Санкт-Петербург: Издательство СПбГТУ.
- Сверділова 2007 – Тетяна Сверділова, Людмила Скорина, *Українська драма 30-х рр. як модель масової культури та історія драматургії у постатях*, Черкаси.

Irena Baliulė

Lietuvių normatyvinė proza: įtakos ir kontekstai

S a n t r a u k a

Pagrindiniai žodžiai: *normatyvinė literatūra, didaktinė literatūra, teksto struktūrinis modelis, įtakos, kontekstas.*

Straipsnio tikslas yra aptarti lietuvių normatyvinės prozos susiformavimo XX a. viduryje įtakos ir vietinį kontekstą. Tyrimo objektas – XX a. 5–6-ajame dešimtmetyje Lietuvoje pagal partinės kritikos nurodymus kurti prozos kūriniai, kai sektinu pavyzdžiu nuolat buvo keliama rusų ir kitų tautų sovietinė literatūra. Aiškios schemos ir kryptingo ideologinio poveikio pavyzdį galima buvo lengvai perkelti į kitą literatūrą.

Normatyvinės lietuvių prozos teksto struktūrinis modelis primena lietuvių XIX a. didaktinės prozos tradicijas. Tiek XIX a. didaktinėje, tiek XX a. normatyvinėje prozoje aptinkame universalų didaktinio teksto modelį. Abiem šios prozos modeliams aktualus kūrinio praktinės naudos, pritaikomumo klausimas, keltas dar klasicizmo autorių. Šiuos tekstus vienija ir aktyvi adresanto pozicija.

Normatyvinės prozos struktūroje aptinkame būtent didaktinės literatūros kūrėjų ištobulintą poetikos schemą: temos aktualumas, teigiamo–neigiamo veikėjo opozicija, praeities–dabarties priešprieša, pastovi įvaizdžių sistema.

Pagal to meto partinės kritikos reikalavimus privalomai redaguoti tiek 5–6-ojo dešimtmečio apsakymai, tiek apysakos, tiek romanai.

Irena Baliulė

Lithuanian Normative Prose: Influences and Contexts

S u m m a r y

Keywords: *normative literature, didactic literature, structural model of a text, influences, context.*

The aim of the present article is to discuss influences and local context of formation of Lithuanian normative prose in the middle of the 20th century. The research object is prose works written in 1940s–1950s with regard to regulations of party criticism when Russian and other nations' Soviet literature was a constant example to follow. An example of clear scheme and purposeful ideological impact could be easily shifted to other literature.

The structural model of normative Lithuanian prose text reminds of didactic prose traditions of the 19th century. Both in didactic prose of the 19th century and normative prose of the 20th century, we find the universal model of a didactic text. These both prose models bear a relevant issue of practical value, application which was raised as early as by representatives of Classicism. These texts are united by addresser's active position as well.

In structure of normative prose, we find the poetics' scheme which exactly was perfected by didactic literature authors: topicality of the theme, opposition of positive vs. negative characters, opposition of the past vs. present, constant system of images.

Short stories, novellas and novels – all these of 1940s–1950s were edited according to compulsory party criticism requirements of the time.

I r e n a B A L I U L Ė
Literatūros istorijos ir teorijos katedra
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38, LT-76352 Šiauliai
[irena.k@cr.su.lt]